Weber, kausaliteten och oändligheten[1]

OLA AGEVALL
Sociologiska institutionen, Högskolan i Växjö

1. Inledning

Lika vanligt som det är att tillskriva Max Weber en neo-Kantiansk ståndpunkt, lika ovanligt är det att konsekvenserna av denna blir föremål för diskussion.[2] Att utveckla ett resonemang kring hur denna neo-Kantianism får konsekvenser för hur Weber faktiskt utformar bestämda delar av sin metodologi måste ses som en angelägen uppgift för samhällsvetenskaperna.[3] Grundtanken här är att ontologiska och epistemologiska ståndpunkter ställer problem som Webers metodologiska tänkande har att lösa. Om man vill skulle man kunna säga att de konstituerar de spelregler inom vilka metodologin har att röra sig, ett ramverk som anger gränser och möjligheter för en Webersk metodologi. Denna artikel är ett försök att se närmare på *ett* av dessa metodologiska överväganden, nämligen frågan om kausaliteten, samt på hur den kausalitetsteori ser ut som Weber slutligen omfattar.

2. Weber och den oändliga mångfaldens problem

Den aspekt av neo-Kantianskt tänkande jag har i åtanke kan sammanfattas i två punkter: (I) tesen om *verklighetens oändliga mångfald*, och (II) tesen att *verkligheten inte kan förse oss med en tolkning av sig själv*. Sammantagna resulterar de båda teserna i nödvändigheten av en urvalsprincip, av ett subjekt som gör urvalet ur den oändliga verkligheten: vårt ändliga förnuft kan aldrig reproducera världens oändliga mångfald i dess helhet.

> Nu framträder ju livet som oändligt mångfaldigt så snart vi försöker reflektera över hur det omedelbart träder oss till mötes. En mångfald av händelser som dyker upp och förgår vid sidan av och efter varandra, 'i' och 'utanför' oss. Och denna mångfalds absoluta oändlighet förblir oförminskad även om vi koncentrerar oss på ett enda 'objekt', till exempel en konkret byteshandling – det skulle vi inse så snart vi på allvar försökte ge en *uttömmande* beskrivning av detta 'enskilda' objekts alla individuella beståndsdelar, för att inte tala om dess kausala betingelser. [. . .] Alltid när människans ändliga själ når fram till en förnufts-

mässig kunskap om den oändliga verkligheten, är det en underförstådd förutsättning att det endast är en ändlig del av verkligheten som vid varje tillfälle ska vara ett objekt för den vetenskapliga undersökningen, att bara denna del ska vara 'väsentlig', i betydelsen 'vara värd att veta.' (Weber, 1991:119)

Häri ligger alltså fröet till Webers välbekanta invändningar mot föreställningen att det skulle gå att reproducera verkligheten i dess totalitet.[4] Men om nu verkligheten är oändligt mångfaldig och oförmögen att förse oss med sin egen tolkning så blir det nödvändigt att företa ett urval. Det är principer för sådana urval ur verklighetens oändliga mångfald – urval på flera olika nivåer – som Webers metodologi måste förmå ange. Vi kan då se två element i Webers metodologi som omedelbart låter sig påvisas som svar på oändlighetsproblematiken, nämligen "Wertbeziehung" respektive "historisk individ". Det är med hjälp av *Wertbeziehung* som urvalet ur oändligheten skall företas i det mest generella fallet, och begreppet "historisk individ" är att se som en produkt av *Wertbeziehungs* applicering på den humanvetenskapliga begreppsbildningens område.[5]

Det är emellertid inte dessa båda begrepp som skall behandlas här. Istället är det på kausalitetens område som vi skall se hur teserna får genomslag. Således: hur skall en princip för urvalet ur oändliga orsakskedjor se ut? Innan den undersökningen påbörjas skall dock ett par ord sägas om den typ av diskurs som Webers kausalitetsdiskussion förs inom.

3. Det filosofiska och det juridiska intresset för kausaliteten

Kausaliteten kan sägas ha blivit föremål för två typer av diskurser, en filosofisk och en juridisk. I *Causation in the Law* anmärker Hart och Honoré att det finns en grundläggande skillnad mellan å ena sidan filosofernas diskussion av kausaliteten, och å andra sidan juristernas och historikernas förhållningssätt i samma fråga. Det är skillnaden mellan det specifika och det generella som dyker upp i ännu en skepnad. Juristernas intresse för kausaliteten grundar sig enligt Hart och Honoré på det praktiska kravet att utröna orsakerna bakom *enskilda händelser.*

The lawyer and the historian are both primarily concerned to make causal statements about *particulars*, to establish that on some particular occasion some particular occurrence was the effect or consequence of some other particular occurrence. The causal statements characteristic of these disciplines are of the form 'This man's death on this date was caused by this blow.' Their characteristic concern with causation is not to discover connections between types of events, and so not to *formulate* laws or generalizations, but is often to *apply* generalizations, which are already known or accepted as true and even platitudinous to particular concrete cases. In this and other respects the causal statements of the lawyer and the historian are lika the causal statements most frequent in ordinary life: they are singular statements identifying in complex situations certain events as causes, effects, or consequences of other particular events. (Hart & Honoré, 1985:9f)

Vad gäller det filosofiska intresset har det, menar Hart och Honoré, snarare varit inriktat mot de experimentella vetenskaperna och dessas betoning av det generella;

By contrast, in the experimental sciences, by which so much of the philosophical discussion of causation has been influenced, the focus of attention is the discovery of generalizations and the construction of theories. What is typically asserted here is a connection between kinds of events, and particular causal statements, made in the tidy controlled setting of the laboratory, have *only* the derivative interest of instances and present no special diffuculties. (Hart & Honoré, 1985:10)

Häri ligger alltså en skillnad mellan juridiskt och filosofiskt intresse för kausaliteten. Ytterligare en egenskap hos den filosofiska diskursen, åtminstone sedan Hume, är att den har att göra reda för hur kausaliteten överhuvudtaget är möjlig. Låt oss anföra ett exempel på det sätt att fråga som kännetecknar filosofiska diskussioner om kausalitet.

Humes strängt empiricistiska filosofi ställer i tvivelsmål huruvida vi alls är berättigade att tala om kausalitet. Vi kan observera att en händelse följs av en annan, men det förefaller inte som om det finns någonting i *observationen* som berättigar oss till att säga att den ena orsakar den andra. Humes empiricistiska program tycks inte tillåta annan kunskap än den som grundasiperceptioner. Redan i introduktionen till *A treatise of human nature* proklamerar Hume att: "None of them [the sciences] can go beyond experience, or establish any principles which are not founded on that authority." (Hume, 1990:XVIII)

Det är, som bekant, för att rädda (bland annat) kausaliteten från en empiricistisk död som Kant sedermera introducerar föreställningen om kategorierna, liksom syntetiskt–aprioriskt tänkande mer generellt. I inledningen till *Kritiken av det rena förnuftet* kontrar därför Kant Humes ovan citerade sats genom att säga att: "Om emellertid all vår kunskap börjar *med* erfarenheten, så behöver den inte därmed springa *ur* erfarenheten."[6]

Vi ser att oavsett om man väljer Humes empiricistiska väg eller Kants transcendentala så är det kausalitetens natur och dess vara eller icke vara som anger riktningen i diskursen.

Detta sätt att fråga efter vad en orsak *är* för någonting är emellertid inte mycket till hjälp när det gäller att utreda vad som i ett konkret fall skall räknas som en orsak. Och det är just det som juridiken måste göra. Frågor som "var X orsaken till den skada som Y led", "hur såg orsaksförloppet ut vid olyckan", "är As handlande orsaken till Bs död" måste lösas för att domslut skall kunna fällas, och det alldeles oavsett orsaksbegreppet "sanna natur" i den ovan diskuterade filosofiska meningen. Gustav Radbruch skriver att:

Inte heller praxis kan emellertid undvara en noga genomtänkt kausalitetsteori. I enklare fall kan visserligen en sund instinkt för det mesta träffa rätt utan att man skulle behöva gripa tillbaka på teorin; men när sakäget blir problematiskt på något sätt kommer reaktionen från

även den sundaste rättskänsla att utebli, och då blir man tvungen att se sig om efter en vägledande logisk princip.[7]

För att inte lämna rum för godtycke krävs en logisk princip för hur man skall avgöra vad som är att betrakta som orsak. Juridikens intresse för kausaliteten kan således beskrivas som varande av mer pragmatisk natur, betingat av ett praktiskt behov. Detta betyder dock givetvis inte att den juridiska diskursen inte kan få konsekvenser för den filosofiska, att den skulle sakna filosofiska aspekter, eller att filosofin inte har konsekvenser för den juridiska diskursen; det innebär endast att de bägge dikursernas har sökarljusen vända mot olika aspekter av kausalitetsproblematiken. Det kan emellertid inte nog betonas att detta inte är ett försök att slå in en kil mellan de båda sätten att diskutera kausalitet. Istället är den stiliserade framställning som givits här ett sätt att peka på att filosofi och juridik börjat sitt frågande från olikartade utgångspunkter. Man bör vara medveten om det när det gäller att bedöma de resultat som de båda disciplinerna presterar.

Vilken av de båda typerna av diskurser är det då som Weber deltar i? Utan tvekan är det den juridiska varianten som upptar Webers intresse. Till att börja med är det "förstående förklaring" av den konkreta unika verkligheten som är slutmålet för Webers undersökningar (Weber, 1983, bd. I:3) – hans syfte är att bedriva *Wirklichkeitswissenschaft*. Den vetenskap Weber vill bedriva syftar till att fastställa konkreta historiska orsakssammanhang, och hamnar därigenom i samma predikament som juridiken i det att den har ett mer praktiskt betonat intresse för kausaliteten, och som vi skall se längre fram är det också från juridiken som Weber kom att låna sin kausalitetsteori.

4. Adekvansteorin som lösning på oändlighetsproblematiken

Låt oss nu se hur teserna om "verklighetens oändliga mångfald" och om att "världen inte kan förse oss med sin egen tolkning" gestaltar sig på kausalitetens område. Notera till att börja med att inte heller det juridiska kunskapsintresset avvisar den cartesianska principen *ex nihilo nihil fit* – "ur intet kommer intet". Allting som inträffar har alltså en orsak. Det betyder att man kan följa orsakskedjan bakåt i all oändlighet.[8] Kausalkedjan är således oändlig i denna "temporala" mening. Dessutom tycks det som om det även kan finnas en oändlig mängd faktorer som i samverkan påverkar hur en konkret händelse utformas.[9] (Som ett förtydligande skall det också framhävas att den juridiska diskursen accepterar tesen att orsaker är *villkor* i någon bemärkelse.)

Därmed introduceras oändlighetsproblematiken på kausalitetens område. En oändlig orsakskedja kan aldrig återges i sin helhet, och Weber säger närmast att ett sådant återgivande inte ens är meningsfullt tänkbart. Så heter det exempelvis i *Samhällsvetenskapernas objektivitet* att: "Det är inte bara praktiskt omöjligt att ge en *uttömmande* beskrivning av orsakskedjan till vilket som helst fenomen i dess *fulla* verklighet, utan det är helt enkelt meningslöst" (Weber, 1991:126). Likaså skriver Weber att:

> Om man säger att historien har att kausalt förstå ett "förlopps" *verklighet* i dess individualitet, så menas därmed, som vi redan sett, självfallet inte att den oavkortat skall "reproducera" och kausalt förklara förloppet i dess helhet, innefattande alla dess individuella kvaliteter: en sådan uppgift vore inte endast faktiskt omöjlig, utan också principiellt meningslös.[10]

Därmed har vi sett hur tes (I) vinner relevans för frågan om kausaliteten. Men hur är det med tes (II)? Är det inte "av naturen givet" vad som skall räknas som orsak till ett fenomen? Ges inte detta av fenomenet självt? Att Weber inte anser detta står utom allt tvivel:

> De orsaker som bestämt en eller annan individuell händelse, är ju ständigt *oändligt* många och *oändligt* mångskiftande, och det finns i tingen själva inget kännetecken, som skulle kunna skilja ut en del av dessa orsaker som den enda som skulle komma ifråga. (Weber, 1991:126).

Webers utgångspunkt är klar: det finns ingenting i de villkor som utgör orsakskedjan som kan tala om för oss vad som utgör ett fenomens "orsak". Därmed återförs vi till det aktiva kunskapssubjektets problematik. Men innan vi går vidare för att diskutera detta i någon detalj kan det vara lämpligt att något ytterligare kommentera det nyss sagda. Påståendet att det inte finns någonting i den oändliga kedjan av villkor som av sig självt kvalificerar ett visst givet villkor som orsak kan emellertid förefalla en aning svårsmält, och kan därför behöva kommenteras och illustreras något.[11]

Anta t ex att en eldsvåda brutit ut i ett hus, och att den blivit släckt innan huset hunnit brinna ner till grunden. När sedan experter undersöker huset finner man att den förorsakats av en kortslutning på ett bestämt ställe i huset. Hur skall vi då förstå detta? Helt uppenbart var kortslutningen inte något nödvändigt villkor för att eldsvådan skulle bryta ut, – den hade lika väl kunnat bryta ut på grund av en tappad tändsticka eller en glömd spisplatta. Inte heller förefaller det som om kortslutningen var ett tillräckligt villkor, då det ju även krävs syre och brännbara ämnen för en eldsvåda att komma till stånd. Slutligen kunde, även då alla dessa villkor blivit uppfyllda, eldsvådan uteblivit om det funnits ett sprinklersystem i huset. Slutsatsen blir att i den här meningen är kortslutningen vare sig ett nödvändigt eller ett tillräckligt villkor. Att exempelvis säga att "orsak" är liktydigt med "nödvändigt villkor" duger alltså inte. Även tillgången på syre, på brännbart material och avsaknaden av ett sprinklersys-

tem synes ju vara nödvändiga villkor för att elden skall bryta ut. Dock är det otvivelaktigt så att vi skulle betrakta påståendet att "elden orsakades av att det fanns tillgång på syre" som en sofism. Försäkringsbolagen skulle sannolikt bli mindre nöjda med en sådan förklaring.

Det är emellertid inte svårt att tänka sig situationer där våra intuitioner säger oss att "tillgång på syre" verkligen utgjort brandorsak. Vi kunde föreställa oss en fabrik där tillverkningsprocessen kräver frånvaro av syre. Om en brand uppstod genom att syre av misstag kommit in i processen skulle vi inte tveka att kalla detta "orsak".

Uppenbarligen är det inte godtyckligt vad vi är beredda att kalla "orsak" till ett fenomen, och lika uppenbart är det att det faktum att en brand har brutit ut inte talar om för oss att brandorsaken måste vara tillförandet av själva elden. Men om alltså tillmätandet av epitetet "orsak" vare sig är godtyckligt eller bestämt av objektet självt, vari består det då? Den uppgift som den "juridiska" undersökningen av kausaliteten ställs inför genom sitt specifika kunskapsintresse blir alltså att utröna vilket slags principer som utgör vägledningen för vårt tänkande beträffande vad som skall utgöra en orsak. (Här blir det för övrigt särskilt tydligt att det juridiska sättet att ställa frågor om kausaliteten inte saknar filosofiska implikationer.)

Vart leder oss detta? Vi kan konstatera att vi aldrig kan nå kunskap om kausalkedjan i dess oändliga totalitet, utan är tvingade till abstraktion;

> . . . the logical structure by which social scientists arrive at their conclusion must involve abstraction because social reality cannot be comprehended in its totality . . . abstraction and isolation are components of everyday causal explanations as well as causal explanations in the sociocultural sciences. Thus the form of causal analysis in everyday life and the sociocultural sciences is 'of the same logical structure'. (Hekman, 1979:70, 73)

Vidare ser vi att det är utforskandet av principen för denna abstraktion som är kännetecknande för det juridiska kunskapsintresset när det gäller kausaliteten. Nästa steg i vår undersökning blir således att söka återge det svar på den kausala urvalsproblematiken som Weber ställer sig bakom. Som redan har antytts är det på juridikens område som man påträffar det lösningsförslag som Weber slutligen sluter upp kring – nämligen den teoribildning som vanligen går under benämningen "adekvansteorin".

4.1 Adekvansteorin: En kort presentation

Adekvansteorin om kausalitet lanserades av fysiologen Johannes von Kries, och såg ljuset för första gången under 1880-talet. Det är en kausalitetsteori som är *probabilistisk*, något som vi får anledning att återkomma till. Även om von Kries alltså var fysiolog så var han inte sen att se implikationerna av teorin för juridiken. I två artiklar, *Ueber den Begriff der objektiven Möglichkeit und einige Anwendungen desselben* samt *Über die*

Begriffe der Wahrscheinlichkeit und Möglichkeit und ihre Bedeutung im Strafrechte, drar han upp riktlinjer för den egna teorins användning på rättens område. Och även om von Kries försök att applicera sin lära på rättens område inte har fått stå oemotsagd[12] så har den helt klart vunnit inflytande inom juridiken. Skribenter som Radbruch, Thon, Merkel, Rümelin, Helmer och Liepmann arbetar alla inom adekvansteorins ramar.[13] Men adekvansteorin har dessutom fått ett praktiskt inflytande i kontinental rätt, bl a i Belgien, Nederländerna och i Skandinavien. Det är med andra ord en teori som fått ett ansenligt praktiskt inflytande, dock inte inom anglo–saxisk rätt.

Som sades ovan företräder adekvansteorin en probabilistisk kausalitetsuppfattning. Även vad gäller uppfattningen av "sannolikhet" uppvisar dock von Kries tänkande sina speciella särdrag, något som givetvis avsätter spår i hur kasualitetsteorin skall tolkas. Den von Kriesska sannolikhetsläran har också den vunnit efterföljare:

> The most philosophically interesting German work on probability during the nineteenth century was Johannes von Kries, *Die Prinipien der Wahrscheinlichkeitsrechnung: eine logische Untersuchung* (Freiburg, 1886). It had a profound influence on J.M. Keynes and on Wittgenstein's remarks on probability in the *Tractatus*, and thus on Rudolf Carnap (Hacking, 1990:237, n 11)

För att förstå von Kries kausalitetslära är det nödvändigt att också gå in på sannolikhetsläran. Låt oss emellertid först mera allmänt skissera hur adekvansläran relaterar sig till oändlighetsproblematiken.

4.2 Skisser till en redogörelse för adekvanslärans svar på oändlighetsproblematiken.

Vad är det då som Weber attraherades av i adekvanslärans sätt att uppfatta kausaliteten? Ja, eftersom Weber – som vi sett så här långt – lade vikt vid de problem som urvalet ur oändligheten ställer forskaren inför så är det naturligt att han tilltalades av en teorin som inte bara tar hänsyn till denna problematik, utan dessutom söker lösa den.

> I den samtida juridiska teorin upptäckte Weber författare som inte endast befattade sig med samma problem, – urvalet av väsentliga orsaker och den efterföljande empiriska prövningen av dem, – utan som också föreslog en lösning på problemet. Teorin om objektiv möjlighet och adekvat förorsakande, så som den företräds av G Radbruch och J von Kries, ger Weber ett för hans ändamål användbart förfaringssätt för att kausalt förklara individuella händelser, ett förfaringssätt som förefaller förenligt med Rickerts epistemologi. [. . .] I denna teori tror sig Weber återfinna den oändliga mångfalden från Rickerts föremålsvärld, i form av en oöverblickbar orsaksrikedom. Därtill arbetar von Kries och Radbruch i vilket fall utan en naturlig föremålsvärldsontologi. Det vill säga: Även de måste avgränsa ett urvalskriterium som av forskningssubjektet bibringas det ifrågavarande orsakskomplexet, och som inte kan ligga i de föremålsliga orsakerna.[14]

Iakttagelsen att adekvansläran är ett sätt att lösa oändlighetsproblematiken på kausalitetens område har även gjorts av andra, och att detta faktum också är bakgrunden till Webers intresse för den. Så exempelvis Iring Fetscher, som skriver att; "Max Weber för in begreppet objektiv möjlighet i samhällsvetenskapernas vetenskapsteori för att därigenom vinna ett kriterium för måttstocken beträffande urvalet av historiskt relevanta fakta ur realitetens oöverblickbara heterogena kontinuum."[15]

Adekvansläran har dessutom t o m en historisk anknytning till urvalsproblematiken vad gäller dess implikationer inom juridisk teori. Det förhåller sig nämligen så att huvudkritiken mot den kausalitetsteori som föregick adekvansteorin – en teori som går under benämningen von Buri-von Bars teori efter dess upphovsmän – var att den var oförmögen att tillräckligt precist ange urvalskriterium för vad som skall gälla som orsak till ett visst fenomen.

The dominant jurisprudential theory of cause prior to the theory of adequate cause, the von Buri-von Bar theory, held that responsibility attached to actions which constituted necessary conditions of a harmful result. The difficulty with this theory was that it extended liability too broadly, and the various *ad hoc* restrictions of this extension which were proposed seemed unsatisfactory. The alternative theory, the adequate cause theory, was designed to overcome the difficulties by changes in the structure of the concept of cause rather than *ad hoc* restrictions. (Turner & Factor, 1981:6)

På vilket sätt var det då som von Buri-von Bars teori misslyckades med att ange en rimlig urvalsprincip? Låt oss se på ett exempel som illustrerar de svårigheter son von Buri-von Bars teori gav upphov till;

Suppose X was a shirt salesman who sold a victim a red shirt, and the victim went to Spain and was gored by a bull while wearing the shirt to the festival. In a criminal context, if X *also* met the requirement of intent, i.e. if X sold the shirt in order to produce death, he would be liable for the killing, since his conduct was a necessary condition of the killing, a fact which creates the causal prerequisite for liability. In a civil context, where intent is not a test, this extends liability too far: X would be liable, under von Bar's theory, merely if the red shirt was a necessary condition for the harm. The adequacy theory says that X's liability depends on the probability that X's action would result in the harm. Since in this case the probability would be small, it is possible to say that X is not liable. (Turner & Factor, 1981:7)[16]

Det förefaller kontraintuitivt att behöva dra slutsatsen att tröjförsäljaren *orsakade* offrets död när han sålde tröjan till offret. Likväl är detta den slutsats vi måste dra om vi följer von Buri-von Bars doktrin om kausaliteten, och däri ligger alltså svårigheten med denna teori.

Låt oss nu se närmare på utgångspunkten för von Buri-von Bars teori. Utgångspunkten är att alla *nödvändiga* villkor för en händelse utgör orsak till händelsen. Detta antagande delar von Buri-von Bar teorin *de facto* med adekvansteorin. Varje händelse som faktiskt inträffar har förorsakats med nödvändighet av dess orsaker. Von Kries inleder sin traktat över begreppet objektiv möjlighet och dess relation till kausaliteten med att affir-

mera just detta påstående: "För en undersökning som har att göra med begreppen sannolikhet och möjlighet är satsen, att *varje händelse som faktiskt inträffar är framkallad med nödvändighet av helheten av tidigare existerande förhållanden*, att betrakta som viktigaste grundval."[17]

Det faktum att adekvansläran och von Buri-von Bars teori om kasualiteten utgår från samma förutsättningar har kommenterats av Gustav Radbruch i dennes *Die Lehre von der adäquaten Verursachung:*

> Läran om adekvat förorsakande har sin utgångspunkt gemensam med den förhärskande von *Buri*ska kausalitetsteorin. Båda utgår från helhetsorsak och från alla betingelsers likvärdighet: Ett resultat framkallas endast genom att helheten av antecedentia nödvändigt framkallar det; om så bara en enda betingelse saknats, så skulle hela resultatet uteblivit. Enskilda delar av verkan får alltså inte tillräknas enskilda betingelser, för att på så sätt kunna skilja straffrättsligt relevanta "orsaker" från straffrättsligt irrelevanta "betingelser", utan man måste sätta hela verkan på varje enskild antecedentias räkning. Man måste se varje betingelse som en "orsak" i den nämnda betydelsen.[18]

Men här finns det anledning att stanna upp och tänka efter. Som vi såg i exemplet med eldsvådan ovan, så är det ingalunda säkert att det som vi är beredda att kalla för "orsak" också är ett nödvändigt villkor. Vi drar oss till minnes att elden lika gärna skulle ha kunnat bryta ut på grund av en tappad tändsticka som av kortslutningen. Hur kommer det sig då att de båda teorier som vi diskuterar här ändå hävdar att "orsaken" är oliktydigt med ett nödvändigt villkor?

Här är det två saker vi måste hålla i minnet. Dels att det handlar om att fastställa orsaken till *just denna eldsvåda*, sådan den faktiskt inträffade; och dels att bägge teorierna talar om *Gesamtursache*. Detta *Gesamtursache* står för helheten av de samlade nödvändiga betingelserna/orsakerna till att ett visst givet fenomen inträffat. I en bestämd mening är också alla delorsaker i *Gesamtursache* likvärdiga: Om inte den samlade uppsättning orsaker som utgör *Gesamtursache* hade sett ut som den gör i ett givet fall så hade inte heller effekten blivit exakt densamma. För att en viss given konkret effekt skall komma till stånd på just det sätt som den faktiskt har gjort så är alla del-orsaker lika nödvändiga, och därigenom likvärdiga i denna bemärkelse. Men som Hart och Honoré skriver " . . . the contrast of cause with mere conditions is an inseparable feature of all causal thinking, and constitutes as much of the meaning of causal expressions as the implicit reference to generalizations does" (Hart & Honoré, 1985:12).

Måste då inte adekvansteorin råka i samma typ av svårigheter som sin föregångare när den som utgångspunkt accepterar dess utgångspunkter? Det är till den frågan som vi skall vända oss härnäst.

4.3 Nödvändighet och möjlighet

Med bibehållen utgångspunkt i postulatet om att *Gesamtursache* förorsakar den givna effekten med nödvändighet gäller det nu för adekvansteorin att hitta ett sätt att företa ett urval ur *Gesamtursache* – som ju måste vara oändlig – utan att för den skull offra villkorens likvärdighet i den mening som vi diskuterat ovan. Detta betyder med andra ord att det måste finnas någon bemärkelse i vilken de olika orsakerna som ingår i *Gesamtursache* inte är likvärdiga.

För att lösa problemet inför von Kries en probabilistisk orsaksteori, men det är inte en probabilistisk teori i den bemärkelsen att det skulle vara frågan om *sannolikhet* i vanlig mening. Istället talar han om "objektiv möjlighet". Vi återkommer till det probabilistiska draget i föreställningen om "objektiv möjlighet" lite senare. Här skall jag emellertid först och främst säga ett par ord om hur möjlighetens kategori ställs emot nödvändighetens kategori i von Kries' teori, samt ange några av de tänkbara utvecklingslinjerna för Weberstudier som öppnar sig med denna aspekt av adekvansteorin.

Om vi alltså tänker oss *Gesamtursache* som att den framkallar en viss given faktiskt inträffad effekt med nödvändighet, så gäller det likväl att det hade kunnat hända annorlunda. Det ges andra möjligheter. Det som inträffar när vi börjar diskutera i termer av "möjlighet" på historiens område är alltså att vi ger oss in på det *kontrafaktiskas* område.

När det gäller "möjlighet" frågas det inte längre efter vad som faktiskt har inträffat, utan efter händelseförlopp som inte har inträffat men för vilka det gäller att det är "objektivt möjligt" att de skulle kunna ha inträffat.

> Som "objektivt möjlig" betecknar Weber alltså en från det faktiska förloppet avvikande utvecklingslinje som historikern konstruerar, såsom ett realistiskt alternativ, på grundval av en undersökning av de samtida omständigheterna. Ett historiskt datums betydelse kan sedan avläsas desto tydligare mot bakgrund av en sådan "objektivt möjlig" konstruktion.[19]

I detta citat skymtar redan hur föreställningen om "möjlighet" utnyttjas för att företa urvalet ur den oändliga orsakskedjan: Genom att i tanken variera de faktiska historiska händelsernas gång kan en viss given historisk händelses betydelse för "effekten" (dvs det nutida samhället) värderas. Vi får ett hypotetiskt mått på hur stor betydelse en händelse har haft för åstadkommandet av vår nutida situation.

4.4 Sannolikhet och objektiv möjlighet

Som redan har nämnts upprepade gånger kan adekvansteorins sätt att förhålla sig till kausalitetsproblemet karakteriseras som, i en viss mening, *probabilistiskt*. Att jag skriver "i en viss mening" har att göra med att vi

vanligen tänker oss "probabilism" som "sannolikhet". Det gör inte von Kries. För att förstå vad som menas med att någonting är "kausalt adekvat" (vilket är nyckelbegreppet för den von Kriesska lösningen på kausalproblematiken), så måste vi veta något om von Kries' doktrin om skillnaden mellan "sannolikhet" och "objektiv möjlighet". Ty begreppet "möjlighet" i dess von Kriesska (och Weberska) tappning är oupplösligt förbundet med von Kries' sannolikhetsteori. Här nedan skall jag därför i all korthet försöka redogöra för några för oss relevanta drag i denna sannolikhetslära.

Det finns i huvudsak två poler i sättet att betrakta "sannolikhet". Antingen ser man sannolikhet som någonting som är en egenskap hos objektet för omdömet, eller också ser man det som en egenskap hos själva omdömet. Det förstnämnda kan då kallas för "objektiv sannolikhet" medan det sistnämnda skulle vara "subjektiv sannolikhet". Låt oss anföra uppsalafilosofen Gunnar Oxenstiernas karakteristik av dessa båda riktningar. Om den subjektiva sannolikhetsuppfattningen sägs att;

> Å ena sidan skall sannolikheten vara något subjektivt. Man utsäger ett visst omdöme *med* sannolikhet, det är sålunda icke fråga om ett omdöme *om* sannolikhet, utan om ett sannolikt omdöme. Om jag säger, att det skall bli ett nytt krig, så kan jag icke säga detta med visshet, men jag säger dock just, att det skall bli ett nytt krig, och jag säger detta med sannolikhet. Föremålet för omdömet, det objekt om vilket jag talar, är det nya krigets inträffande. Omdömet kan vara sant eller falskt, dess objekt verkligt eller overkligt, men i omdömets objekt kan man icke anträffa sannolikheten. Sannolikheten är då, synes det, något subjektivt, den afficierar icke omdömets objekt utan just själva omdömet, som är en subjektiv företeelse. Detta är då den subjektiva sannolikhetsteoriens ståndpunkt. (Oxenstierna, 1983:11)

Lite längre ner ger Oxenstierna sedan en redogörelse för synen på sannolikheten som objektiv;

> Å andra sidan föreligger åter en objektiv uppfattning av sannolikheten. Sannolikheten själv tyckes kunna göras till föremål för ett omdöme. Och detta betyder givetvis icke bara, att jag fäller ett omdöme om ett sannolikhetsomdöme, utan att jag fäller ett omdöme om en objektiv sannolikhet. Och enligt en extremt objektivistisk tolkning måste man då säga, att det strängt taget är oriktigt att påstå, att man fäller ett omdöme med sannolikhet. Innebörden av detta uttryck skulle i stället vara, att man fäller ett omdöme *om* en objektiv sannolikhet. I det föregående exemplet: 'Det är sannolikt, att det blir ett nytt krig', skulle objektet för omdömet sålunda icke vara det nya krigets inträffande, utan sannolikheten för det nya krigets inträffande. (Oxenstierna, 1983:11)

Von Kries ställer sig bakom synen på sannolikhet som *subjektiv*. Detta för med sig den konsekvensen att den kunskapsbas som vi har när vi fäller sannolikhetsomdömet blir av stor vikt. "Sannolikhet" är då som sagt en egenskap hos *omdömet* och inte hos objektet, och avgörande för hur vi fäller vårt omdöme måste vara vad vi vet om de förhållanden vi fäller omdömen om. Låt oss se vart detta leder oss. Om det är helt och hållet känt för oss – med 100 procents säkerhet att händelsen X kommer att in-

träffa, så kan vi säga att det är *nödvändigt* att X kommer att inträffa. Men har vi i så fall fällt ett sannolikhetsomdöme?

> Låt oss frammana bilden av en allvetande varelse. Skulle en sådan kunna uppställa några sannolikhetsomdömen? Man ser lätt, att den allvetande får en sannolikhetsskala med blott två nivåer. På den högsta skulle alla sanningar befinna sig, inbördes lika sannolika. På den lägre av de två nivåerna skulle de falska utsagorna påträffas, också dessa lika sannolika. Detta förefaller torftigt. Om en sannolikhetsbedömning skall ha en funktion, måste den baseras på en partiell okunnighet. Kanske är det riktigt att säga, att den enda grunden för kunskap är annan kunskap. Ändå går det inte att komma ifrån, att okunnigheten betingar arten av de sannolikhetsomdömen, som det går att fälla. (Halldén, 1973:15)

Det krävs alltså en partiell okunnighet för att det skall vara meningsfullt att tala om sannolikhet. Då uppstår frågan *vem* det är som har denna kunskap respektive partiella okunnighet. På den frågan har von Kries två olika svar. När han talar om "sannolikhet" (*Wahrscheinlichkeit*) så tänker han sig att det är kunskapsbasen hos en enskild individ som man skall ta med i beräkningen. Men han myntar också termen "objektiv möjlighet" för att beteckna en mera opersonlig kunskap, ett "samlat nomologiskt vetande". Skillnaden mellan "sannolikhet" och "objektiv möjlighet" består alltså enligt von Kries i skillnader beträffande den subjektiva kunskapsbasen: "Objective probability (*Möglichkeit*), he [von Kries] argued, must be distinguished from subjective probability (*Wahrscheinlichkeit*), for objective probability is a relationship between events independent of our knowledge" (Hart & Honoré, 1985:467).

Att termen "objektiv" används av von Kries betyder dock inte att det är fråga om något slags "objektiv sannolikhet" i den mening som avsågs av Oxenstierna i de båda ovanstående citaten, utan det avses endast att von Kries" . . . söker grunda uppskattningen av sannolikheterna på vissa objektiva förhållanden" (Oxenstierna, 1983:308, n1). Detta är förvisso inte platsen för en mera ingående belysning av skillnaden mellan "sannolikhet" och "objektiv möjlighet", men det finns i vilket fall anledning att hålla isär de båda begreppen.

Trots att framställningen här varit bara alltför kortfattad och förenklad framgår det tydligt att "objektiv möjlighet" är ett probabilistiskt begrepp relaterat till von Kries' sannolikhetslära. Det är ett begrepp som denoterar en probabilistisk relation men där omdömet inte är avhängigt ett enskilt subjekts kunskapsbas. När Weber talar om "objektiv möjlighet" är det en probabilism av detta slag som han avser, och således är det inte korrekt att helt enkelt likställa "objektiv möjlighet" med "logisk möjlighet", så som Talcott Parsons förefaller göra i *The Theory of Social and Economic Organization.*[20] Vi kan också se att där Weber talar om "sannolikhet" måste vi tolka honom som att han avser ett bestämt subjekts skattning av sannolikheten.

Låt oss nu slutligen se hur adekvansteorin använder föreställningen om "objektiv möjlighet" för att skapa en teori om kausaliteten.

4.5 Kausal adekvans och objektiv möjlighet. Om ökad grad av objektiv möjlighet som grunden för urvalet ur kausalkedjan.

När vi kommit så här långt kan vi börja skissera konturerna av adekvanslärans försök att ange en urvalsprincip ur den oändliga orsakskedjan.

Alla led i orsakskedjan är att klassa som orsaker. De är alla nödvändiga för åstadkommandet av effekten och de är alltså likvärdiga i denna mening. Det är denna tanke som uttrycktes i det ovan citerade postulatet hos von Kries att varje händelse som inträffar, inträffar som en nödvändig följd av *Gesamtursache,* som i sin tur är uppbyggd av ett oändligt antal enskilda orsaker. Det är också denna tanke som Weber ger uttryck för när han skriver att:

> Precis som i den juridiska teorin frågar vi först: hur är det överhuvudtaget principiellt möjligt och genomförbart att tillräkna ett konkret "resultat" till en enskild "orsak", om man beaktar att det alltid är ett *oändligt antal* orsaksmoment som betingar att det enskilda "förloppet" kommer till stånd, och att alla de enskilda orsaksmomenten var oumbärliga för att det resultatet skulle komma till stånd i den gestalt det hade?[21]

Häri ligger utgångspunkten och häri ligger problemet. Urvalsprincipen som adekvansteorin söker anlita för att urskilja orsaker ur den oändliga orsakskedja som därvid tornar upp sig består i att skilja mellan "adekvata" och "icke-adekvata" orsaker. En orsak är kausalt adekvat om den ökar graden av objektiv möjlighet beträffande åstadkommande av effekten.

> Von Kries applies the concept of objective probability as a constituent element of causal statistics in the following way. A given contigency will be the *adequate cause* of harm if and only if it satisfies two conditions: (i) it must be a *sine qua non* of the harm, (ii) it must have 'increased the objective probability' of the harm by a significant amount.[22]

Om en företeelse endast uppfyller det första villkoret betraktas det visserligen som en orsak, men inte som en *kausalt adekvat* orsak:

> The bare relationship signified by *sine qua non* or necessary condition is treated by von Kries as a causal relationship distinguished from adequate cause as 'non-adequate' or 'coincidental': this non-adequate relation can be established, says von Kries, by attending solely to the particular case without applying generalizations. (Hart & Honoré, 1985:469f)

För att kunna komma närmare inpå vad som skall räknas som kausalt adekvat gäller det för oss att vi närmare måste specificera något vad objektiv möjlighet innebär mer konkret. Låt oss därför försöka beskriva denna operation lite närmare.

Begreppet "objektiv möjlighet" är avsett att vara ett mått på hur pass betydelsefull en given orsak har varit för åstadkommandet av effekten. Den fråga man ställer för att få fram den "objektiva möjligheten" är: kan

man förvänta sig att denna faktor i "normala fall" skulle leda till den nu inträffade effekten?[23] Den urvalsprincip ur kausalkedjans oändlighet som adekvansteorin förespråkar kan således beskrivas som en princip som grundar sig på en bedömning av hur pass troligt det är att en viss faktor leder till den ifrågavarande effekten. En orsaks "objektiva möjlighet" i förhållande till en effekt kan vidare anta värden som är större än noll och mindre än ett.[24] Värdet noll kan den inte anta. Anledningen till det är att en orsak, för att alls vara någon orsak, måste vara ett nödvändigt villkor (jfr ovan). Alltså är den inte heller någon orsak. Inte heller kan en orsak anta värdet "ett". Om en orsak antar värdet "ett" så har den frambringat resultatet *med nödvändighet*. Men i och med att den åstadkommit resultatet med nödvändighet, och alltså är ett tillräckligt villkor, så har vi förflyttat oss över från möjlighetens kategori till nödvändighetens kategori. Det omdöme vi har fällt är inte längre ett möjlighetsomdöme utan ett nödvändighetsomdöme.

All necessary conditions, by virtue of being necessary conditions, are said to contain an objective possibility of the result. The 'objective possibility' in this sense is thus a matter of the degree to which particular necessary conditions tend to occur with particular results. The degrees are o<X<1. 'Zero' objective possibility would be non-necessity. 'One', or invariant succession, would mean that this necessary condition was also sufficient. (Turner & Facktor, 1981:10)

Vi har tidigare sett att adekvansteorin postulerar att varje given effekt åstadkoms av *Gesamtursache* med nödvändighet, men också att vi aldrig kan ha kunskap om *Gesamtursache* i dess helhet. Det är ju för att lösa den urvalsproblematiken som möjlighetsomdömet introduceras. Därmed ser vi också att möjlighetsomdömen måste innehålla en osäkerhet för att kunna kallas möjlighetsomdömen.

Med påståendet, att något som är helt bestämt aldrig endast var objektivt möjligt, menar vi ju alltid att de helt precist bestämda följderna måste framkallas med nödvändighet. Någon användning av begreppet objektiv möjlighet är alltså inte tänkbar, under förutsättning att betingelserna är helt exakt bestämda.[25]

En sammanfattande formulering av adekvansteorins redogörelse för hur det skall avgöras om en orsak också är kausalt adekvat (och alltså för hur urvalet ur den oändliga kausalkedjan skall ske) kunde alltså lyda som följer: En orsak är kausalt adekvat om förekomsten av den, allt annat lika, signifikant ökar den objektiva möjligheten för att effekten skall komma till stånd, dvs om den uppvisar en objektiv möjlighet som approximerar talet 1. Hur hög objektiv möjlighet som måste föreligga för att man skall kunna tala om kausal adekvans är en omdömesfråga.
Låt oss nu se hur adekvansteorin klarar av att göra urvalet ur den oändliga orsakskedjan genom att applicera denna tes på ett par exempel. Tar vi först problemet med eldsvådan ovan, så frågar vi oss för var och en av de nödvändiga villkoren om de i normala fall och under samma betingelser

leder till eldsvåda. Förekomsten av syre gör det uppenbarligen inte. I annat fall skulle det bli en hel del eldsvådor. Inte heller förekomsten av brännbart material i ett hus leder vanligen till eldsvåda, och samma sak får sägas om det negativa villkoret "avsaknad av sprinklersystem". Kortslutning däremot leder inte sällan till bränder, och förekomsten av en kortslutning skulle således signifikant öka den objektiva möjligheten för en eldsvåda. Nu finns det emellertid kanske anledning att reservera sig vad gäller adekvansteorins tillämpning inom naturvetenskaperna. Exempelvis har Webers vän Th Kistiakowskii velat göra gällande att kausalitet i termer av "möjlighet" är något som är specifikt för humanvetenskaperna och alltså inte gäller på naturvetenskapernas område.

> Kistiakowskii contended that . . . the natural sciences operate in terms of absolute causality; the social sciences operate in terms of probabilistic causality. The natural sciences investigate a reality that falls completely within the domain of causality; the social sciences face a reality which falls within the domains of both empirical causality and moral purposiveness. (Vucinich, 1976:137)

Det tycks mig dock som om adekvansteorin i alla fall tycks peka ut "rätt" faktor även i exemplet med branden. Låt oss nu emellertid gå över till exemplet med tröjförsäljaren ovan. Kan tröjförsäljaren enligt adekvansteorin lastas för mannens död? Nej. Under normala betingelser, och givet att alla andra faktorer är lika, så ökar inte försäljningen av en tröja riskerna för att någon skall avlida. Visserligen var försäljningen av tröjan ett orsaksled som ingick i *Gesamtursache* – den samlade uppsättningen orsaker – och således var det ett nödvändigt villkor för att händelseförloppet skulle gestalta sig precis så som det gjorde. Men försäljningen av tröjan ökade inte nämnvärt den objektiva möjligheten för att döden skulle inträffa. Slutsatsen blir att försäljandet av tröjan var en icke-adekvat orsak och därmed får vi frita tröjförsäljaren från ansvaret.

Det kan vara lämpligt att anföra ytterligare något exempel på tillämpning av adekvansläran. Ett bra exempel eftersom det utmanar våra intuitioner något, är det om rånoffret som blir träffat av blixten – ett exempel som härstammar från Radbruchs *Die Lehre von der adäquaten Verursachung*.[26] Vi antar att någon blir överfallen av en rövare och lämnad dödligt sårad under ett högt träd. Där under det höga trädet blir offret träffat av blixten och avlider till följd av detta. Nu är frågan: är rövaren skyldig till offrets död? Helt tydligt har rövaren avsett att döda sitt offer. Likväl kan han dock inte bedömas vara orsak till att offret avlider. Den objektiva möjlighet som ges för att rånet och misshandeln och rånet skall leda till att offret träffas av blixten är alldeles för liten. Låt vara för att rövaren utsatt offret för en större risk att träffas av blixten genom att lämna honom under trädet, men graden av objektiv möjlighet ökar likväl inte på långt när tillräckligt för att det skall kunna bli tal om kausal adekvans.

Vad *Weber* gör är att applicera adekvansteorin på konkreta historiska förlopp för att på så sätt avgöra ifall en viss given historisk händelse, såsom exempelvis slaget vid Marathon, varit kausalt adekvat för frambringandet av vår nutida situation (Weber, 1985:276 f, 286 f) Med andra ord: hade historiens gång ändrats signifikant om denna specifika historiska händelse hade uteblivit eller tagit en annan vändning? Om slaget vid Marathon fått en annan utgång, hade detta då påverkat historiens gång – dvs är slaget vid Marathon kausalt adekvat för hur vår historia gestaltat sig?

Här ser vi alltså en konkret användning av adekvansteorins redskap i Webers "substantiella" sociologi; ett sätt att värdera kausalfaktorers betydelse och på så sätt praktiskt kunna göra urvalet ur en oändlig orsakskedja. Det är om denna substantiella sociologi som de återstående anmärkningarna i den här artikeln skall handla.

5. Konsekvenser för läsningen av Webers empiriska arbeten?

Som en avslutning skulle jag vilja skissera en tänkbar vidareutveckling av det resonemang som förts på de här sidorna. Om utgångspunkten för denna artikel bestod i att se hur epistemologiska överväganden slår igenom i Webers metodologi, så kunde ett följdprojekt vara att se vilka konsekvenser nya insikter i Webers metodologi får för tolkningen av hans empiriska arbeten. Utan att ha undersökt saken närmare vill jag föreställa mig att de speciella dragen i Webers kausalitetsteori kan få betydande konsekvenser för hur hans substantiella sociologi skall uppfattas. Antydningsvis kunde föreslås att *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* och *Ekonomi och samhälle* vore lämpliga exempel på skrifter där resonemangen kan skifta betydelse med en nytolkning av kausalitetsbegreppet. I och för sig har Stephen Turner och Regis Factor argumenterat för att adekvansteorin var något av en ungdomssynd för Weber, och att han övergav den mot slutet av sitt liv till förmån för en kausalitetsuppfattning à la J S Mill (Turner & Factor, 1981), men detta har mycket som talar mot sig. Redan det faktum att Weber formfulerar sig i adekvansteoretiska termer i företalet till religionssociologin[27] och i *Ekonomi och samhälle* pekar på att så inte skulle vara fallet, då ju dessa båda skrifter bevisligen daterar sig *efter* 1919.[49]

För att bara visa på ett exempel i religionssociologin där adekvansteoretisk vokabulär kommer till användning kan vi se hur Weber formulerar sig när han skriver om färvärvsbegär och vinststrävan:

> Denna strävan har funnits och finns hos kypare, läkare, kuskar, konstnärer, prostituerade, korrupta ämbetsmän, soldater, stråtrövare, korsfarare, spelhålebesökare, tiggare – man kan

säga hos "all sorts and conditions of men", under alla tidevarv i alla jordens länder, där den objektiva möjligheten därtill på något sätt förelegat eller föreligger.[29]

Hur skulle alltså en diskussion om protestantisk etik och kapitalismens anda se ut inom ramen för en adekvansteoretisk tolkning? Detta är ett av de fält som öppnar sig och rekommenderar sig för vidare forskning. Ett annat är som sagt resonemangen i *Ekonomi och samhälle*, där det finns en mängd tänkbara angreppssätt. Hur skulle man exempelvis adekvansteoretiskt kunna göra reda för rationalitetstypernas relation till faktiska handlingsutfall? Kanske kan en bättre förståelse för Webers adekvansteoretiska ståndpunkt också ge insikter i andra delar av metodologin, som exempelvis när Weber talar om "meningsadekvans".

> "Meningsadekvat" (*sinnhaft adäquat*) skall vi beteckna en sammanhängande beteendesekvens, i den mån som dess delar, enligt våra invanda sätt att tänka och känna, tillsammans bildar ett typiskt (vi brukar säga "riktigt") meningssammanhang. Såsom "kausalt adekvat" skall vi däremot beteckna en händelsesekvens i den mån, som det enligt erfarenheten finns sannolikhet att den alltid förlöper på samma sätt. (Weber, 1983:9)

Detta sista verkar så mycket mer lovande som kausal adekvans tycks utnyttjas av Weber som en fond mot vilken begreppet meningsadekvans avgränsas. Likaså tycks adekvansteoretiska överväganden relevanta för hur vi skall avgränsa "meningsfull orientering" mot andra människor (Weber, 1983:18).

Sammantaget förefaller det vara en angelägen uppgift att se på vilka effekter det får på den Weberska tankebyggnaden om man på ett mer medvetet sätt knyter adekvansteorin till det övriga begreppsliga nexus som vi återfinner i Webers verk.

NOTER

[1] Denna artikel är en förkortad version av ett papper presenterat vid Sveriges sociologförbunds årskonferens i Växjö 27–29 januari 1994 med titeln "Weber, metodologin och oändligheten. En studie av två neo-Kantianska föreställningars genomslag i Max Webers metodologiska tänkande".

[2] För ett par lösryckta exempel, se Klaus & Buhr (1987, bd. II: 863–866) Turner (1990) m fl.

[3] En utförligare framställning, som också tar upp begreppen "Wertbeziehung" och "historisk individ" finns i Agevall (1993).

[4] Jfr t ex Weber, "Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenchaftlichen Logik", WL: 237. Problematiken har diskuterats i sekundärlitteraturen: Antonio (1985:31), Parsons (1936:676) och Kocka (1966).

[5] Jag har diskuterat dessa båda aspekter något mer utförligt i Agevall (1993).

[6] Kant, *Kritik der reinen Vernunft, Werke, bd. III:* "Wenn aber gleich alle unsere Erkenntnis *mit* der Erfahrung anhebt, so entspringt sie darum doch nicht eben alle *aus* der Erfahrung." (s. 45).

[7] Radbruch (1902:330): "Aber auch die Praxis kann eine durchgebildete Kausalitätstheorie nicht entbehren. In einfach gelagerten Fällen mag zwar ein gesunder Instinkt meist das Richtige treffen, ohne dass man auf die Theorie zurückzugreifen brauchte; bei irgendwie

problematischer Sachlage wird aber eine Reaktion auch des gesundesten Rechtsgefühles ausbleiben, und wird man sich nach einem leitenden logischen Prinzip umsehen müssen."

[8] Notera f ö att denna hänvisning till kausalkedjans oändlighet är ett av de svar som Weber låter "empirikern" ge "historiespiritualisten" i uppsatsen om Stammler. Se Weber, "R. Stammlers 'Ueberwindung' der materialistischen Geschichtsauffassung" i WL.

[9] Emile Durkheim var dock av en avvikande uppfattning i denna fråga. För Durkheim gällde att varje enskild händelse har en enda orsak. Han hävdar exempelvis att regeln om "orsakernas mångfald utgör en negation av kausalitetsprincipen." (Durkheim 1991:102). Som Steven Lukes påpekar är denna doktrin problematisk, även om Durkheim otvivelaktigt behöver den för att kunna etablera en del av sina andra metodologiska utgångspunkter, såsom den om "argument by elimination" (som i sig är ytterst problematisk): "Perhaps the main reason for Durkheim's insensitivity for this second difficulty [that the elimination might not be conclusive] lies in his doctrine that '*a given effect always has a single corresponding cause*'. This doctrine (together with his view that they must be of the same nature) certainly allowed him to feel an unjustifiable degree of self-assurance that in any given case, he had found the unique (social) cause of what he sought to explain." (Lukes, 1988:32). Man kan dock hävda att Durkheims princip är av pragmatisk snarare än epistemologisk natur.

[10] Weber: "Wenn man sagt, daß die Geschichte die konkreta *Wirklichkeit* eines "Ereignisses" in seiner Individualität kausal zu verstehen habe, so ist damit, wie wir schon sahen, selbstverständlich nicht gemeint, daß sie dasselbe in der Gesamtheit seiner individuellen Qualitäten unverkürzt zu "reproduzieren" und kausal zu erklären habe: das wäre eine nicht nur faktisch unmögliche, sondern prinzipiell sinnlose Aufgabe." I "Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik", WL: 272.

[11] Exemplet har jag lånat från John L Mackie. Mackie följer naturligtvis upp exemplet på ett annat sätt i sin artikel, men jag tar mig likväl friheten att utnyttja det utan att för den skull gå in på dess plats i Mackies resonemang. Mackies diskussion söker lösa problemet inom ramen för diskussionen om "nödvändiga" och "tillräckliga" villkor, något som är karakteristiskt för analytisk filosofis sätt att hantera frågeställningen och som går tillbaka på Hume. En diskussion av detta sätt att hantera kausaliteten ligger utanför ramarna för denna undersökning.

[12] Kritiken har i synnerhet gällt adekvansteorins användbarhet inom straffrätten. På den punkten har Gustav Radbruch argumenterat för att adekvansteorins tillämpning skall inskränkas till civilrätten, en ståndpunkt som också Max Weber gör till sin. Se Weber, "Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik", WL: 269 *n* 2.

[13] Se Radbruch (1902:331) samt Weber, "Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik", WL: 269.

[14] Wagner & Zipprian (1985:121): "In der zeitgenössischen juristischen Theorie entdeckt Weber Autoren, die sich nicht nur mit demselben Problem der Auswahl wesentlicher Ursachen und deren empirischer Nachprüfung befassen, sondern auch eine Lösung dafür vorschlagen. Die theorie der objektiven Möglichkeit und adäquaten Verursachung, wie sie G. Radbruch und J. von Kries vertreten, gibt Weber ein für seine Zwecke anwendbares Verfahren der kausalen Erklärung individueller Ereignisse an die Hand, das mit Rickerts Epistemologie kompatibel scheint. . . . In dieser Theorie glaubt Weber die unendliche Mannigfaltigkeit von Rickerts Gegenstandswelt in Form einer unübersehbaren Fülle von Ursachen wiederzufinden. Zudem arbeiten von Kries und Radbruch ebenfalls ohne eine natürliche Ontologie der Gegenstandswelt. Das heißt: Auch sie müssen unter Zuhilfenahme eines Auswahlskriteriums, das vom Forschungssubjekt beigebracht wird und nicht in den gegenständlichen Ursachen liegen kann, eine in Frage kommenden Ursachenkomplex ausgrenzen."

[15] Fetscher (1973:501): "Max Weber führt den Begriff der objektiven Möglichkeit in die Wissenschaftstheorie der Sozialwissenschaften ein, um ein Kriterium für den Maßstab der Auswahl historisch relevanter Fakten aus dem unübersehbaren heterogenen Kontinuum der Realität zu gewinnen."

[16] Det finns emellertid en konstighet i terminologin i Turner & Factors artikel. De talar om "sannolikhet" (*probability*). Von Kries är emellertid noga med att skilja mellan "sannolikhet" och "objektiv möjlighet" (*Wahrscheinlichkeit* och *objektiven Möglichkeit*). Även Hart och Honoré använder termen "probability" i stället för "möjlighet" när de diskuterar von Kries i boken *Causality in the law*. Hart och Honoré är dock medvetna om att deras språkbruk avviker från von Kries, och motiverar sitt val av termen "probability" med att juristerna kan komma att förvirras av bruket av termen "möjlighet". De är annars medvetna om att "possibility" vore den korrekta översättningen, och de påpekar även att det redan hos Laplace, liksom hos Cournot, heter "possibilité". (Hart & Honoré, 1985:467, n 12)

[17] von Kries (1888:180): "Für eine Untersuchung, die es mit den Begriffen der Wahrscheinlichkeit und der Möglichkeit zu tun hat, ist als wichtigste Grundlage der Satz zu betrachten, dass *jedes Ereigniss, welches thatsächlich eintritt, durch die Gesamtheit der zuvor bestehenden Verhältnisse mit Nothwendigkeit herbeigeführt ist.*"

[18] Radbruch (1902:333): "Die Lehre von der adäquaten Verursachung hat ihren Ausgangspunkt mit der herrschenden v. *Buri*schen kausalitätstheorie gemeinsam. Beide stehen auf dem Standpunkte der Gesamtursache und der Gleichwertigkeit aller Bedingungen: Ein Erfolg wird nur durch die Gesamtheit seiner Antecedentien mit Notwendigkeit herbeigeführt; hätte auch nur eine Bedingung gefehlt, so wäre der ganze Erfolg entfallen; man darf also nicht einzelnen Bedingungen einzelne Teile der Wirkung zurechnen, um so eine strafrechtlich relevante 'Ursache' von strafrechtlich irrelevanten 'Bedingungen' scheiden zu können, sondern muss auf die Rechnung jedes einzelnen Antecedens die ganze Wirkung setzen, in jeder Bedingung eine 'Ursache' im genannten Sinne erblicken." För denna poäng, se även Turner & Factor (1981:7).

[19] Fetscher (1973:503): "Als '*objektiv möglich*' bezeichnet Weber also eine von dem tatsächlichen Verlauf abweichende Entwicklungslinie, die der Historiker auf Grund einer Untersuchung der zeitgenössischen Umstände als realistische Alternative zum tatsächlichen Verlauf konstruiert. Die Bedeutung eines historischen Datums kann dann vom Hintergrund einer solchen 'obejktiv möglichen' Konstruktion umso deutlicher abgelesen werden."

[20] I en not till Webers text kommenterar Parsons begreppet "objektiv möjlighet" på följande sätt: "The concept 'objective possibility' (*objektive Möglichkeit*) plays an important technical role in Weber's methodological studies. According to his usage, a thing is 'objectively possible' if it 'makes sense' to conceive it as an empirically existing entity. It is a question of conforming with the formal, logical conditions. The question whether a phenomenon which is in this sense 'objectively possible' will actually be found with any significant degree of probability or approximation, is a logically distinct question" (Weber, 1968:149). Huruvida Parsons verkligen likställer det "objektivt möjliga" med det "logiskt möjliga" här är osäkert, men han har kritiserats för att göra just detta. (Se Turner & Factor, 1981:3).

[21] Weber, ("Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik", WL: 271.): "Wir fragen zunächst, durchaus gemeinsam mit der juritische Theorie: wie ist eine Zurechnung eines konkreten "Erfolges" zu einer einzelnen "Ursache" überhaupt prinzipiell möglich und vollziehbar angesichts dessen, daß in Wahrheit stets eine Unendlichkeit von ursächlichen Momenten das Zustandekommen des einzelnen "Vorgangs" bedingt hat, und daß für das Zustandekommen des Erfolges, in seiner konkreten Gestalt ja schlechthin alle jene einzelnen ursächlichen Momente unentbehrlich waren?"

[22] Hart & Honoré 1985:469). Hos von Kries finns citaten i (1889:467, n 10).

[23] Här ges det förvisso utrymme för tolkningstvister. Vad det är som skall räknas som "normalt" är inte givet, och det har följaktligen bildats en rad grupperingar som förespråkar olika svar på den frågan. Se Radbruch (1902).

[24] I denna uppsats kommer jag inte att gå närmare in på de mera tekniska detaljerna vid beräkningen av objektiv möjlighet. Detta är givetvis en svaghet, men utrymmet medger inte en sådan utläggning. Faktum är att adekvansteorin inte heller alltid formuleras strikt matematiskt, även om det otvivelaktigt varit von Kries tanke: "Indeed the adequacy theory itself is sometimes stated not in the strict form given above but in the loose form that a condition is the adequate cause of a consequence if it has a tendency, according to human experience and in the ordinary course of events, to be followed by a consequence of that sort." (Hart & Honoré, 1985:470). Som jag förstår saken är det inte otänkbart att Weber använder sig av adekvansteorin i dess mindre strikta form.

[25] von Kries (1888:181). "Bei der Behauptung, dass immer nur etwas ganz Bestimmtes, nie mehrerlei objectiv möglich war, meinen wir ja immer, dass die ganz genau bestimmte Folgen mit Nothwendigkeit herbeiführen mussten. Unter der Voraussetzung ganz genau bestimmter Bedingungen ist also für den Begriff der objectiven Möglichkeit keine Anwendung denkbar."

[26] Exemplet och diskussionen av det återfinns på sidan 340ff. Detta exempel brukar ofta anföras när adekvansteorin skall förklaras.

[27] Weber, "Vorbemerkung" i *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, bd. I.* Uppsatsen finns översatt i *Kapitalismens uppkomst*, samt som förord till den svenska upplagan av *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda.*

[28] Anledningen till att vi kan vara säkra på att så är fallet är att Karl Jaspers bok *Psychologie der Weltanschauungen* som kom ut 1919 anförs i de relevanta texterna. För en diskussion angående betydelsen av *Vorbemerkung*, se Nelson (1974).

[29] I *Vorbemerkung* till GAzRS, citerat från Weber (1986:31).

REFERENSER

Agevall, Ola (1993), "Weber, metodologin och oändligheten", uppsats, Högskolan i Växjö.

Antonio, Robert J & Glassman, Ronald M, eds. (1985): *A Weber-Marx Dialogue*, University Press of Kansas.

Antonio, Robert J (1985): "Values, history and science: The metatheoretic foundations of the Weber-Marx dialogue", i Antonio R J & Glassman, R M.

Durkheim, Émile (1991): "Sociologins metodregler", i *Tre klassiska texter.*

Eliæson, Sven (1982): *Bilden av Max Weber. En studie i samhällsvetenskapernas sekularisering*, Norstedts förlag, Lund.

Eliæson, Sven (1990): "Max Weber and his critics. Critical theory's reception of neo-Kantian methodology", *International Journal of Politics, Culture, and Society*, vol. 3, 4, s. 513–537.

Fetscher, Iring (1973): "Zum Begriff der 'objektiven Möglichkeit' bei Max Weber und Georg Lukács", *Revue internationale de philosophie*, 27, s. 501–525.

Hacking, Ian, (1990): *The taming of chance,* Cambridge University Press.

Halldén, Sören (1973): *Sannolikhetens logik*, Gleerup bokförlag, Lund.

Hart, H L A & Honoré, Tony (1985), *Causation in the Law*, Second edition, Oxford, Clarendon Press.

Hekman, Susan J (1979): "Weber's concept of causality and the modern critique", *Sociological inquiry*, 49 (4), s. 67–76.

Hennis, Wilhelm (1989): "A science of man: Max Weber and the political economy of the German historical school", i Mommsen & Osterhammel.

Hume, David (1990): *A treatise of human nature*, Med analytiskt index av Selby-Bigge, Oxford University Press, Oxford.
Kant, Immanuel (1991): *Werke*, bd. I–XII, 7:e upplagan, Suhrkamp, Frankfurt/Main.
Karádi, Eva (1989): "Ernst Bloch and Georg Lukács in Max Weber's Heidelberg", i Mommsen & Osterhammel.
Klaus, Georg & Buhr, Manfred (1987): *Philosophisches Wörterbuch*, bd. 1–2, Verlag das europäische Buch, Westberlin.
Kocka, Jürgen (1966): "Karl Marx und Max Weber. Ein methodologischer Vergleich", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften*, 122, s. 328–357.
Kries, Johannes von (1888): "Ueber den Begriff der objectiven Möglichkeit und einige Anwendungen desselben", del 1–3 i *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie.* Band 12, nr 1, 2 och 4.
Kries, Johannes von (1889): "Über die Begriffe der Wahrscheinlichkeit und Möglichkeit und ihre Bedeutung im Strafrechte", *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenshaft*, 9, s 528–537.
Lukács, Georg (1971): *Historia och klassmedvetande*, Cavefors, Lund.
Lukes, Steven (1988): *Émile Durkheim. His life and work: A historical and critical study*, Peregrine books, London.
Mackie, John L (1965): "Causes and conditions", *American Philosophical Quarterly*, Vol. 2, nr 4, October, s 245–264.
Mommsen, Wolfgang J & Osterhammel, Jürgen (1989): *Max Weber and his contemporaries*, Unwin Hyman, London.
Nelson, Benjamin (1974): "Max Weber's' Author's introduction' (1920): A master clue to his main aims", *Sociological Inquiry*, vol. 44, 4, s 269–278.
Oxenstierna, Gunnar (1983): *Studier i sannolikhetens filosofi*, Utgivna av C. E Sjöstedt, Doxa förlag, Avesta.
Parsons, Talcott (1936): "Rec. av von Scheltings 'Max Webers Wissenschaftslehre' ", *American Sociological Review*, vol. 1, s 675–681.
Parsons, Talcott (1965): "Max Weber 1864–1964", *American sociological Review*, Vol. 30, 2, s 171–175.
Radbruch, Gustav (1902): "Die Lehre von der adäquaten Verursachung", *Abhandlungen des kriminalistischen Seminars an der Universität Berlin*, Neue Folge, bd. 1, Heft 3, s 320–408.
Rickert, Heinrich (1921): *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften*, J C B Mohr, Tübingen.
Rickert, Henrich (1926): "Max Weber und seine Stellung zur Wissenschaft", *Logos*, 15, s 222–237.
Skagestad, Peter (1974): "Kommentar: Innlevelse og objektivitet. Fortolkning og kausalforklaring i Max Webers Den protestantiske etikk", *Tidskrift for samfunnsforskning*, bd. 15, s 269–277.
Tre klassiska texter: Comte & Durkheim & Weber (1991), Korpens förlag, Göteborg.
Turner, Stephen (1990): "Weber and his philosophers", i *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Vol 3, nr 4, s 539–553.
Turner, Stephen & Factor, Regis (1981): "Objective possibility and adequate causation in Weber's methodological writings", *Sociological Review*, Vol 29, nr 1, s 5–28.
Vucinich, Alexander (1976): *Social Thought in Tsarist Russia*, The University of Chicago Press.
Wagner, Gerhard & Zipprian, Heinz (1985): "Methodologie und Ontologie: Zum Problem kausaler Erklärung bei Max Weber", *Zeitschrift für Soziologie*, Jg. 14, Heft 2, s 115–130.

Weber, Max (1968): *The Theory of Social and Economic Organization*, i översättning av Talcott Parsons, The Free Press, New York.
Weber, Max (1977): *Critique of Stammler*, i översättning av Guy Oakes, The Free Press, New York.
Weber, Max (1978): *Den protestantiska etiken* och *kapitalismens anda*, Argos, Lund.
Weber, Max (1983): *Ekonomi och samhälle*, bd. I, Argos, Lund.
Weber, Max (1985): *Wissenschaftslehre (WL)*, J C B Mohr, Tübingen.
Weber, Max (1986): *Kapitalismens uppkomst*, Ratio.
Weber, Max (1988): *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie (GAzRS)*, bd. 1–3, J C B Mohr, Tübingen.
Weber, Max (1991): "Samhällsvetenskapernas objektivitet", i *Tre klassiska texter*.

SUMMARY

Ola Agevall

Weber, causality and infinity

While it is widely acknowledged that Max Weber was a neo-kantian of some sort, comparatively little has been done to trace down how this affects other parts of his work. This article argues that Weber's theory of causality can be viewed as an answer to problems evolving from his neo-kantian framework. The aim of the article becomes twofold. First, to give an exposition of Weber's theory of causality, and second to use this piece of theory as an example of how parts of Weber's methodology are designed to solve problems posed by the neo-kantian framework. The neo-kantian framework referred to can be summarized in the theses that (I) reality offers an infinite plenitude, and (II) that there is nothing in reality itself that can present us with its interpretation. Taken together, these theses result in the necessity for the subject to make a selection from the infinite reality. These theses are applied to the problem of selecting causes from the infinite causal chain. In order to solve this problem, Weber takes recourse to the adequate cause theory, a variant of jurisprudential theory founded by Johannes von Kries. The last part of the article gives an exposition of some of the basic characteristics and consequences of adequate cause theory.